

Religionsvetenskapliga skrifter nr 61

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Red. Lena Marander-Eklund
Ruth Illman
Blanka Henriksson

Åbo Akademi
Åbo 2004

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Pärm Karin Fabritius

ISBN 978-952-12-4184-0 (online)

ISSN 0780-1270

ISBN 952-12-1292-8

Åbo Akademis tryckeri

2004

Innehåll

Förord	7
Del I: Med karta och kompass	11
Ett medvetet metodval	13
<i>Jan Svanberg</i>	
Från dagböcker och frågelistor till gravstenar och Internet. Ett axplock ur kulturvenskapernas källor och material	21
<i>Blanka Henriksson</i>	
Statistik och enkäter. En introduktion för kulturvetare	47
<i>Nils G. Holm</i>	
Deltagande observation i teori och praktik	71
<i>Kennet Granholm och Jan Svanberg</i>	
Att skapa och analysera ett muntligt forskningsmaterial	93
<i>Lena Marander-Eklund</i>	
Del II: Att välja riktning	117
Källkritik – en nyckel till det förslutna	119
<i>Nils Erik Villstrand</i>	
Att tolka folkloristiska uppteckningar	143
<i>Ulrika Wolf-Knuts</i>	
En introduktion till kulturanalys	167
<i>Blanka Henriksson</i>	
Diskursanalys	189
<i>Kennet Granholm</i>	

Berättelseanalys – analys av personliga erfarenhetsberättelser <i>Lena Marander-Eklund</i>	209
Intertextualitet <i>Camilla Asplund Ingemark</i>	233
Religionspsykologiska forskningsmetoder <i>Siv Illman</i>	249
Att analysera symboler <i>Ruth Illman och Maria Leppäkari</i>	273
Några viktiga termer	295

Förord

Diskussioner kring metod är centrala i alla forsknings-sammanhang. Detta gäller såväl den första proseminarie-uppsatsen som skrivs som all fortsatt forskningsverksamhet. I vissa fall kan studenter uppfatta att valet av analysmetod är problematiskt. Med denna bok, *Metodkompassen*, försöker vi avhjälpa denna situation med att ge några förslag på riktlinjer som stöd för navigering i metodhavet. Men vi vill också påminna att metoddiskussioner är något som ständigt ska återkomma i forskningssammanhang och att dessa frågor sällan har givna svar utan snarare är något som ständigt ska problematiseras. *Metodkompassen* ska därför inte läsas som ett regelverk utan snarare som ett underlag för vidare diskussioner.

Metodkompassen är en metodbok avsedd för studerande i kulturvetenskaper. Den är tänkt som stöd i samband med skrivandet av uppsatser på olika stadier och i olika kulturvetenskapliga ämnen med en tyngdpunkt på folkloristik och religionsvetenskap. I boken presenteras olika kulturvetenskapliga forskningsmetoder, illustrerade med exempel, som kan bilda en utgångspunkt för din forskningsuppgift. Artiklarna är skrivna av lärare och forskarstuderande i folkloristik, religionsvetenskap och historia vid Åbo Akademi med syfte att på ett relativt lättillgängligt sätt presentera möjliga och användbara metoder. I

vissa fall utgår skribenterna från sitt eget specialområde, i andra har de satt sig in i en metoddiskussion enkom för den ifrågavarande artikeln. Boken är alltså tänkt som en lärobok. Med detta följer ett pedagogiskt grepp som kan uppfattas förenklande för den längre hunna forskaren. Föregångaren till denna bok var ett metodkompendium (2001) som sammanställdes för internt bruk med tanke på studerande i ämnena folkloristik och religionsvetenskap. Med denna bok hoppas vi på att kunna bredda läsekretsen.

Författarnas förståelse av metod i denna bok kan variera en aning. Överlag är det ändå fråga om att med metod förstå ett relativt konkret tillvägagångssätt, ett redskap för skribenten att skapa ordning i ett material eller problemområde, men också ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial till exempel via fältstudier. Vi talar således om både insamlingsmetod och analysmetod. Denna tudelning av förståelsen av metod syns också i denna bok. I den första delen *Med karta och kompass* presenteras i första hand insamlingsmetoder och i den andra delen *Att välja riktning* presenteras förslag på analysmetoder. Dessa ska endast ses som förslag på metoder, och det är enkelt att gå vidare via de relativt omfattande litteraturförslagen som ges i samband med artiklarna. Boken är inte heller på något vis heltäckande utan speglar i ganska hög grad de forskarintressen som lärarna och forskarna i folkloristik och religionsvetenskap vid Åbo Akademi har i dag. Teoretiska frågeställningar på en mera begreppslig grund går boken egentligen inte in på. Boken avslutas med en förteckning på ordboksdefinitioner av centrala begrepp.

I denna bok används begreppet metod således i första hand i betydelsen redskap eller tillvägagångssätt. Metod är ändå inte något entydigt. Avsnittet *Med karta och kompass* inleds genom diskussioner kring detta. Jan Svanberg ger sin syn på frågor som är centrala i en diskussion om metod och de implikationer det

har för uppsatsskrivandet ur handledarens synvinkel. Blanka Henriksson presenterar en översikt över möjliga materialkategorier som en kulturvetare kan använda sig av som bas för sin forskning. Många kulturvetare använder sig oftast av kvalitativa metoder med syfte att nå en förståelse för ett ämne. Nils G. Holm lyfter, i sin artikel om statistiska metoder, fram de många gånger outnyttjade möjligheter kvantitativa metoder har att erbjuda en kulturvetare. Jan Svanberg och Kennet Granholm ger en presentation av deltagande observation, både ur en historisk synvinkel och med utgångspunkt i ett aktuellt fältprojekt. Lena Marander-Eklund presenterar intervjumetoden som ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial och ger samtidigt några exempel på möjlig analys av muntligt material.

Bokens andra del *Att välja riktning* inleds med mera allmän-giltiga frågor kring källkritik av historikern Nils-Erik Villstrand. Ulrika Wolf-Knuts ger i sin artikel exempel på möjliga analysmetoder för folkloristiska uppteckningar, det vill säga nedtecknade texter som till exempel ordspråk utan kontext. I artikeln om kulturanalys visar Blanka Henriksson på de svårigheter vi stöter på när vi analyserar vår egen kultursfär. Kulturanalysen eller kulturens grammatik kan här ses som en möjlighet att motverka vår närblindhet bland annat genom att lära oss att främmandegöra det bekanta. I Kennet Granholms artikel presenteras diskursanalysens möjlighet att tolka samhällsdebatt såsom frågor kring jämställdhet och droganvändning. Vidare visar han de möjligheter metoden ger när man analyserar diskussionsprogram på TV. Lena Marander-Eklund ger i artikeln om berättelseanalys exempel på hur personliga erfarenhetsberättelser kan analyseras. Camilla Asplund Ingemark presenterar intertextualiteten som begrepp och analysmetod. Siv Illmans artikel handlar om religionspsykologiska tillvägagångssätt såväl utgående från studier om religiösa grupper som med

utgångspunkt i skönlitteratur. I den sista artikeln presenterar Ruth Illman och Maria Leppäkari vad som avses med en symbol och vilka betydelser olika forskare har tillskrivit symboler. Dessutom ges ett konkret exempel på symbolanalys med staden Jerusalem som tema.

Redaktionen för *Metodkompassen* vill tacka skribenterna för deras insats och för intressanta diskussioner kring metodfrågor bland annat under ett seminarium den 26.9.2003. Ett speciellt tack vill vi rikta till professor Nils G. Holm för att han har upptagit boken i skriftserien Religionsvetenskapliga skrifter. Vi vill också tacka Anne Holmberg för layout, Sofie Strandén för språkgranskning av texterna och Karin Fabritius för pärmdesign.

Åbo 19.12.2003

Lena Marander-Eklund, Ruth Illman och Blanka Henriksson

Del I: Med karta och kompass

Deltagande observation i teori och praktik

Kennet Granholm och Jan Svanberg

I den här artikeln beskriver Kennet Granholm sin egen fältforskning och deltagande observation ur teoretisk och praktisk synvinkel. Jan Svanberg har skrivit den historiska introduktionen.

Historisk introduktion

Inom antropologin är deltagande observation metoden framför andra för att inhämta den kunskap och få den inblick som behövs för att studera exempelvis sociala strukturer och processer (socialantropologi) eller ett kulturellt fenomen i sig (kulturanthropologi). Benämningen antropologi används ofta i den här artikeln eftersom det är inom antropologin, och även delvis inom sociologin, som deltagande observation utvecklades. Deltagande observation inom kulturvetenskaperna innefattas i diskussionen trots att antropologin som disciplin eventuellt överbetonas på grund av sin historiska roll. Med andra ord gäller i stort sett samma metodiska antaganden rörande deltagande observation för de flesta humanistiska och socialvetenskapliga discipliner.

Deltagande observation har även något skämtsamt setts som en initiationsrit in i antropologskräet. Fältstudier, i vilka delta-

gande observation *kan* ingå, är särskilt viktiga för de antropologer som studerar nulevande samhällen. Betoningen på samtidsstudier blev normerande under den klassiska antropologins period (1922- ca 1970). Tidigare var antropologerna främst intresserade av historisk förändring. En generell trend under den klassiska perioden bestod av att frånga helhetsbeskrivningar av ett samhälle och i stället arbeta mera problemfokuserat. Uppgiften att beskriva kultur och samhälle i ett historiskt perspektiv ersattes av frågan om hur exempelvis det studerade samhället löser överskottsproduktionen av svinkött och hur lösningen uttrycks i samhällshierarkin. Dessutom frångick man användningen av en eller några få informanter till förmån för deltagande observation. En annan viktig förändring handlade om att transkribering ersattes av inregistrering och beskrivning. Det vill säga fältanteckningar blev viktigare än ordagrant återgivna texter baserade på intervjuer. Betoningen lades på att fältanteckningar skulle göras i direkt samband med till exempel en fest. Tidigare intervjuades informanterna avskilt från de händelser antropologen ville studera.

Det är två av antropologins stora förgrundsgestalter, Margaret Mead (1901-1979) och Bronislaw Malinowski (1884-1942), som förknippas med utvecklandet av deltagande observation som metod inom antropologin. Meads uttalade syfte med deltagande observation var att förstå och inte påverka. Det paradoxala är att hon dock anses ha drivits av en subjektiv vetenskapsmetodologi i pragmatiskt syfte för hemmaplans bruk. Hon ville med andra ord förändra det nordamerikanska samhället i kraft av sina studieresultat från Samoa. Detta gällde speciellt synen på sexualvanor och könsstereotyper. Empati i fältforskningen förknippas med Mead. Hennes materialinsamlingsmetod kännetecknades även med något som senare kom att kallas för *speech in action*. Med detta menas att antropologen för-

utom intervjuer lyssnar till samtal som förs mellan informanter i samband med till exempel en ritual för att i ett senare skede eventuellt kontrollera uppgifterna med en vanlig intervju. Jämfört med generalisten Malinowski hade den unga Mead problemfokusering som styrningsprincip för fältarbetet. I slutskedet av sin antropologiska karriär började hon alltmer betona att fältanteckningar ska omspanna helheten i en kultur framför problemorienterande datainsamlingar.

Malinowski är den forskare som har påverkat fältarbetet i riktning mot den form som de flesta antropologer i mitten av 1900-talet uppfattade som den ideala. Detta ideal präglades av sympati och empati för den kultur som studerades. Antropologerna började sträva efter att få ett "inifrånperspektiv" på den studerade kulturen. Mottot för den nya generationen av antropologer ljöd: "Grasp the native's point of view!" Kravet på att antropologen skulle kunna utföra sitt arbete utan hjälp av tolk blev allt viktigare. Fältdagböckernas betydelse som ett forum för antropologens reflektioner över fältiakttagelser och anteckningarnas inbördes relation betonades. I samband med att Malinowskis fältdagböcker publicerades år 1967 konstaterades att det fanns en stor skillnad mellan den idealiserande bild som han ville ge av sig själv som antropolog och den tänkande och kännande människan bakom yrkesmasken. De fördomar och den hemlängtan som han ger uttryck för i dagböckerna är svåra att förknippa med den inkännande inställning till deltagande observation som Malinowski framförde i vetenskapliga sammanhang. Det viktiga bidrag som han gett den antropologiska metoden är att han medvetandegjorde betydelsen av forskarens känslor och erfarenheter som centrala element och instrument i forskningen.

Sedan cirka 1970 har ett starkt ifrågasättande av hur antropologin och särskilt hur den deltagande observationen ut-

övats framkommit. Som en direkt följd av publiceringen av Malinowskis dagböcker började delar inom den postmoderna etnografin att i allt högre grad behandla de subjektiva upplevelserna i samband med fältarbetet och inte enbart fältarbetet som sådant. Var gränserna går mellan skönlitterärt skrivande och vetenskapligt skrivande blev en aktuell fråga. Hur ska en engagerad fältforskning som bygger på "insikt" och "resonans" förmedlas och bli en vetenskapligt godtagbar text? Fält-erfarenheterna avspeglas alltid på något sätt i texten, men hur ska man behandla till exempel frågan om den studerade kulturens förväntningar på forskningsresultatet? Den maktposition som den "västerländske" forskaren kom ifrån ventilerades och ett krav att deltagande observation skulle utföras på hemmaplan eller att de forna kolonierna skulle studeras av främst infödda antropologer framfördes.

Vad är deltagande observation?

Deltagande observation är vid första anblicken enkelt att definiera. Det handlar om en forskningsmetod där forskaren lever och finns bland dem han eller hon studerar (forskarens *fält*). Forskaren deltar i forskningssubjektens dagliga verksamheter, samlar in fakta och tolkningar genom sitt deltagande och observationen av det som sker. Vad innebär då detta och vilka implikationer har det på forskningen och dess resultat? Denna artikel är skriven för att ge ett kort introducerande svar på frågan. Huvudtermer som kommer att användas i artikeln är, förutom deltagande observation, antropologi och etnografi. Antropologi är det ämne där forskningsmetoden deltagande observation skapades och som fortfarande är starkt sammanlänkad med metoden. Det finns dock forskare som hävdar att sociologin är det ämne där metoden skapades (se Bernard 2002). Etno-

grafi är enligt Alan Brymans samlade definitioner en forskningsmetod där forskaren går in i ett samhälle för att samla deskriptiva fakta om dess medlemmars kultur, gör detta genom att se till de betydelser som samhällets medlemmar lägger i sin sociala värld, och gör de fakta som han eller hon samlat in förståeliga och tillgängliga för andra forskare (Bryman 2001: i-ix). Etnografi innefattar alltså den deltagande observationen men handlar också om den färdiga produkten, den utgivna fältrapporten, och alla dess arbetsfaser. En etnografi är alltså också en litterär form.

Enligt Magnus Öhlander är deltagande observation något som varje människa gör i sitt dagliga liv (Öhlander 1999: 73). Skillnaden mellan vardaglig och vetenskaplig deltagande observation är att i det senare är både deltagandet och observerandet systematiskt och medvetet.

Antropologer har oftast utgått från sitt forskningsområde, sitt fält, och inte så mycket från en särskild teori. I stället för att avgränsa sitt material, samla in det och sedan analysera det är antropologisk fältforskning en sysselsättning där alla dessa delområden är hoplänkade med varandra (Agar 1980: 9). Av denna orsak har antropologisk fältforskning, med dess fokus på deltagande observation, anklagats för att sakna medveten metodologi. Kritiken är något överdriven, och kritikerna är forskare som inte sysslat med deltagande observation och därför inte förstår de premisser som denna metod sätter, men som Michael Agar skriver förblir alltför mycket inom etnografin implicit (Agar 1980:8). Antropologen går ut på det fält han eller hon valt och försöker till en början observera och uppfatta så mycket som möjligt. När antropologen blir tillräckligt bekant med sitt fält börjar han eller hon urskilja mönster och avgränsar sina observationer och frågor till dessa. Givetvis styrs avgränsningen av antropologens implicita och explicita mål och preferenser. Analys är något som pågår ständigt i samband med material-

insamlingen. Agar skriver att antropologens arbetsordning ser ut på följande sätt:

- 1) Välj område
- 2) Välj informanter (grupp att studera)
- 3) Gå igenom och evaluera befintlig litteratur (i den mån det är möjligt)
- 4) Identifiera och lokalisera ditt nätverk/vägen in till fältet
- 5) Skaffa forskningsfinansiering (Agar 1980: 21, 30-39)

Fältet

Enligt Lars Kaijser (1999: 26) styrs valet av fält av forskarens kunskapsmål. Ibland har antropologer delats in i "plats-" och "teorianthropologer", beroende på ifall huvudintresset varit riktat till ett särskilt område eller en speciell teoretisk skola (se Agar 1980: 21). I senare etnografi har fältet alltmera börjat bestämmas av vad själva forskningsintresset är, och fält kan numera utgöras av t.ex. en arbetsplats, en gudstjänst eller till och med den egna hemstadens torg.

Att komma in i fältet

Att komma in i fältet är inte den allra enklaste uppgiften (se Kaijser 1999: 29, 30-31). Agar (1980: 27-30) diskuterar "nätverket in i fältet" och han menar då att forskaren måste hitta en specifik väg in i sitt fält, man kan inte bara dyka upp bland de personer man ämnar studera och tro att det bara är att sätta i gång. Ifall det är möjligt är det bra att skapa kontakter med fältet innan man åker ut. På det sättet har man enklare att skapa fortsatta kontakter och arbetet ute på fältet kan komma i gång snabbare. Det är just detta som är nätverket in i fältet.

En annan viktig uppgift innan man åker ut på fältet är att lära sig något om det som ska studeras innan man åker iväg. Åsikterna hur djupt man ska skapa sig kunskap innan fältarbetet varierar. T.ex. Agar menar att han hade mest besvär av den bristfälliga kunskap han införskaffade innan sina tidiga fältarbeten (Agar 1980: 24-25). Den förförståelse som han skapade sig styrde mycket av hans inledande observationer och vad han sökte efter, tyckte han. Jag anser att man gör klokt i att lära sig så mycket man kan om fältet innan man åker ut, så länge man kommer ihåg att reflektera över sina möjliga förförståelser när man sedan befinner sig ute på fältet. Förförståelser kommer man att ha även om fältet är totalt obekant när man beger sig ut, och det kommer att ta mycket längre tid innan man kan göra vettiga tolkningar av sina observationer.

Observation – deltagande observation – deltagande

Man brukar tala om olika nivåer av observation och deltagande (Öhlander 1999: 74-77). I den ena ytterligheten finner vi forskaren som enbart observerar. Han eller hon kanske sitter med på ett religiöst möte, följer med vad deltagarna säger och gör, samt gör anteckningar. Han eller hon sitter i ett hörn av möteslokalen och försöker synas och höras så lite som möjligt. I den andra ytterligheten finner vi forskaren som enbart deltar. Han eller hon deltar helt och fullt i mötet och fäster ingen större uppmärksamhet vid vad som händer utanför hans eller hennes egna erfarenheter. I båda dessa fall finns förstås någon nivå av deltagande och observation med. Oftast finner vi forskaren på någon nivå mellan dessa två ytterligheter. Den sant deltagande observatören deltar till viss grad och observerar samtidigt det som sker. Nivån av deltagande varierar också oftast inom samma fältarbete.

Öhlander (1999: 74-75) diskuterar något som han kallar att *sam-spela*. Här träder forskaren för en stund ut ur sin forskarroll med sin distanserade observation. Relationen mellan forskare-informant övergår till att vara en mera normal subjekt-subjekt-relation. Som Öhlander skriver är detta ett sätt för forskaren att ta en paus i arbetet.

Den deltagande observationen går normalt enligt mönstret öppen observation – fokuserad observation – utvärdering/bedömning (Öhlander 1999: 78-79). I den öppna observationen, som sker främst i början av fältforskningen, observerar fältforskaren allt, eller det vill säga så mycket och varierande som han eller hon kan. I den fokuserade observationen har forskaren lagt märke till viktiga tendenser och trender på fältet och observerar nu specifikt dessa noggrant. I utvärderingen/bedömningen går forskaren igenom sina observationer, systematiserar dem och reflekterar över dem. Under fältarbetet rör sig forskaren mellan dessa olika nivåer.

Något som lätt kan glömmas bort är att även föremål, rum och dylikt bör observeras. (Att undersöka det materiella, se Silvén-Garnert 1999: 89-91). Detta gäller inte minst ifall den omgivning observationen sker i är mycket bekant för forskaren, som t.ex. den egna arbetsplatsen. I de flesta fall kommer man att lägga märke till mycket som man inte tänkt på tidigare och detta medför ytterligare en dimension till fältobservationen. Man bör också observera sådant som lukter, ljud och ljus. Ofta kan det ovannämnda vara mycket viktigt.

Forskarens roller i fältet

Som Agar skriver bär (fält)forskaren med sig bagaget av sin kultur och bakgrund och informanterna kommer att placera in honom eller henne i en av sina gängse sociala kategorier utgå-

ende från hur han eller hon uppfattas och betar sig (Agar 1980: 41). På fältet kommer forskaren att ha många olika roller, både roller som informanterna tillskriver forskaren och roller som forskaren tar på sig (se Pripp 1999: 50, Öhlander 1999: 80).

Då forskaren tillbringar långa tider ute på fältet i informanternas sällskap är det endast naturligt att något slags vänskapsband knyts mellan forskare och informant. Detta är något som fältforskaren ofta kritiseras för. Frågan är hur forskaren kan hålla fast vid sin objektivitet ifall informanterna är hans eller hennes vänner. Här kan man inte annat än att instämma med Agar då han skriver "it is hard to do 'science' with people you like; it is also hard to 'do science' with people you do not like; if you do not care one way or the other, it is hard to 'do science' because you do not understand enough about the people you do science with" (Agar 1980: 18). Då fältforskaren tillbringar så pass mycket tid ute på fältet, ofta i sällskap av samma informanter, skapas något slags relationer till åtminstone en del av dessa personer. Vissa informanter kommer man att tycka om, vissa kommer man att ogilla och en del kommer kanske rent av att bli ens vänner.

Fältanteckningar – att dokumentera

Traditionellt har fältanteckningarna ansetts vara mycket viktiga inom antropologisk forskning, till den grad att många forskare diskuterat den publicerade etnografin som de renskrivna fältanteckningarna (se Agar 1980: 111). Agar anser att man lagt alltför mycket vikt vid själva anteckningarna (Agar 1980: 111) och jag tenderar att hålla med honom. Den deltagande observatören har ingen chans i världen att kunna skriva ner allt av vikt som sker, och försöker man göra detta går man miste om stora mängder information (Öhlander 1999: 83) När man sedan går igenom sina anteckningar har man förmodligen en hög papper framför

sig som man inte blir klok på, i hög grad för att man inte har haft någon chans att skapa sig förståelse för fältet medan man befunnit sig där.

Anteckningarna bör fungera som ett stöd för forskaren, det primära är att observera. Givetvis ska man föra något slags anteckningar, ifall man har möjlighet att göra detta. Då jag själv gjort deltagande observation har mina anteckningar bestått av några snabbt nerskrivna nyckelord. När jag sedan kommit hem från mötet har jag renskrivit anteckningarna och fyllt ut texten utifrån mitt minne. Anteckningarna som gjorts på fältet blir bara ett stöd för minnet.

Forskningsetik

Ett problem man stöter på är om man som forskare ska vara öppen och förklara sina intentioner och mål, eller om man ska verka i det fördolda och utge sig för att vara något man inte är. I mitt fall kunde jag t.ex. enbart ha gått med som medlem och inte uppgett mina intentioner att skriva en avhandling om den mörkmagiska orden Dragon Rouge. Whyte skriver (2001: 163-164) att detta förfaringssätt ibland kan vara det enda möjliga. Som öppen forskare har man dock möjlighet att ställa frågor på helt andra villkor än man har ifall man verkar i det fördolda. En invändning kunde vara att informanterna känner sig tryggare med en person som är "en av dem" och inte studerar dem, men här glömmer man då att en främling alltid är en främling. När informanterna får veta vad man egentligen gör, vilket är oundvikligt eftersom en forskningsrapport ska produceras, är man och sannolikt alla framtida forskare utestängda från fältet. Dessutom riskerar man att påverka gruppens framtida verksamhet och attityder starkt. Gruppen kanske blir mera sluten och försiktig, vilket i sin tur kan ha andra mindre eftersträvangsvärda sociala följder.

En fråga som enligt mig är viktig är vad informanterna får ut av forskningen. (Se Whyte 2001: 165-168). I ett fältarbete där forskaren ofta lever och vistas bland (och följaktligen besvarar) sina informanter en längre tid får de studerade investera en hel del energi, tid och möda i forskningen. Det är alltför enkelt att tänka sig att man som forskare är den enda som "arbetar". Informanterna släpper en främling in i sin gemenskap och får finna sig i att finnas där för forskaren och svara på dennes frågor. Whyte diskuterar olika former av belöning för informanterna. En form av belöning är att rent ekonomiskt kompensera informanternas tid och besvär (Whyte 2001: 165-168). Förutom att forskningsbudgeten sällan tillåter detta är denna form av belöning dålig även på många andra sätt. De svar man får på sina frågor och de aktiviteter som informanterna utför riskerar att tappa sin vardaglighet och förvandlas till något som informanterna tror att forskaren vill se och höra, allt för att ge valuta för pengarna.

Antropologins historia har många exempel på fält som blivit omöjliga att arbeta på eftersom tidigare antropologer avlönat sina informanter. Antropologen har då skapat grogrund för en ny yrkesgrupp, den professionella informanten, som förväntar sig att få lön, och har lärt sig sådana svar som antropologer vill få.

Det är bättre att informanterna deltar i undersökningen av eget intresse. Sätt på vilka man kan belöna sina informanter är att vara till hands ifall hjälp behövs, så länge man inte heller gör detta i för hög grad. I min fältforskning kunde jag t.ex. ha hjälpt till att sköta något av det manuella administrativa arbetet, som att hjälpa till när medlemsbrev och dylikt skulle skickas ut. I mitt fall fanns dock problemet att jag skulle ha kommit över medlemslistorna, konfidentiell information som organisationen inte ville ge mig, och som jag för att respektera de enskilda med-

lemmarnas integritet inte ville komma över, utan respektive medlems godkännande.

Den färdiga fältrapporten, särskilt en publicerad sådan, fungerar oftast som en belöning, och en god sådan. Ifall den grupp man studerar är genuint intresserad av att vara studerad är forskningsrapporten, med dess bidrag till en ökad förståelse för gruppen attraherande.

Intervjun i fältforskning

Intervjun är så gott som alltid en oundgänglig del av fältforskning (se Agar 1980: 107-111). Små korta "intervjuer" förekommer alltid när man i samband med observationen ställer korta, förtydligande frågor till informanterna. Mera omfattande är de så kallade "informella etnografiska intervjuerna" (Agar 1980: 90) eller "flexibelt strukturerade intervjuerna" (Whyte 2001: 163), som i hög grad liknar vanliga diskussioner, med den skillnaden att intervjuaren har ett specifikt kunskapsmål i sikte.

Den deltagande observatören får en chans att erfara det informanterna erfar och har därmed en större bas för att ställa frågor. Genom att ställa frågor får forskaren en större insikt och förståelse för det som observeras. Då jag intervjuade mina informanter, som jag träffat under min deltagande observation där jag i princip gjorde exakt det samma som övriga deltagare, kunde vi utbyta erfarenheter och på detta sätt få ett större djup i diskussionen. Då informanterna visste att jag gått på samma möten som de, och därmed kunde tänkas ha en större förståelse än någon som står helt utanför, var de även mera villiga att öppna sig inför mig. Här uppstår dock risken att man inte får lika grundläggande svar på frågor som ställs, då informanterna utgår ifrån att man redan har en viss mängd kunskap. Samtidigt får man mera djuplodande svar och reflektioner. Man måste vara på sin

vakt så att man får svar på de frågor man ställer, utan att för den skull ändå låsa sig för mycket vid sina tänkta frågor. Intervjun och observationen kan ge upphov till frågor och svar som man inte alls tänkt på, eller uppfattat som triviala, men som i själva verket är grundläggande.

Att skriva fältrapporten

När man väl har samlat sitt fältmaterial återstår att skriva fältrapporten. Det är förstås möjligt att stanna vid insamlandet av materialet, men det är bättre att göra något med materialet med tanke på all den tid, energi och materiella resurser som deltagande observation tar i anspråk. Dessutom kommer ingen annan forskare någonsin att ha lika stor nytta av det material som du samlat in, eftersom de inte har den personliga erfarenhet av ditt fält som du har.

När du skriver fältrapporten är det förstås viktigt att tänka på vilken form rapporten ska ha. Ska texten arkiveras för att användas i framtida forskning? Ska du skriva en uppsats eller en avhandling? Vill du kanske skriva en populärvetenskaplig bok med ambitioner att sälja stora upplagor? Alla dessa mål kräver olika sätt att närma sig ditt material. Här fokuserar vi på uppsatser och avhandlingar på universitetsnivå.

Som jag skrev tidigare (i avsnittet Fältanteckningar) har fältanteckningar från deltagande observation traditionellt ansetts så pass centrala att de i det närmaste är färdiga att tryckas som fältrapporter bara man renskriver dem snabbt. Jag skrev också att jag inte själv har denna attityd, vilket gäller för flertalet fältforskare i dag. En bra fältrapport ska innehålla en god beskrivning av fältet, en redogörelse över fältforskningen – och över forskaren själv ute på fältet, en genomtänkt analys och en avslutning. Fröna till allt detta finns i fältanteckningarna – ifall man gjort ett bra jobb

med dem ute på fältet. Man har förstås observerat sitt fält och skrivit ner sina observationer. Samtidigt med sina observationer har man reflekterat över fältet, sig själv som forskare och över sig själv som forskare i relation till fältet. En bra fältforskare arbetar ständigt med att tolka och analysera när han eller hon befinner sig ute på fältet. Man kanske använder sig av något specifikt analytiskt redskap (teori) då man sätter sig ner efter fältarbetet för att analysera sitt material. Man har dock alltid hjälp av de tolkningar och analyser man gjort då man befunnit sig på fältet.

Deltagande observation i praktiken

I detta avsnitt ger jag en kort inblick i hur deltagande observation kan gå till i praktiken. Jag utgår ifrån den fältforskning som jag gjort bland den mörkmagiska organisationen Dragon Rouge och dess medlemmar 2001-2003.

Det är i ganska stor utsträckning på det sätt som Agar beskriver forskningens inledande skeden som jag själv gått till väga i min fältforskning (se avsnittet Vad är deltagande observation?). Jag skrev min avhandling för magistersgraden (härefter avhandling pro gradu) om Dragon Rouge, en mörkmagisk grupp grundad i Stockholm 1990 (se Granholm 2000). Redan på pro gradu-stadiet ville jag ha kontakt med själva gruppen, dels för att det inte fanns något skrivet om organisationen och dels för att få förstahandskällmaterial, men detta visade sig vara omöjligt. Jag tog kontakt med Dragon Rouge per e-post och presenterade mig själv som en student vid Åbo Akademi som skulle vilja skriva om organisationen. Jag fick inget svar. Efter en tids övervägande bestämde jag mig för att bli medlem i Dragon Rouge, för att få tag på det interna material som Dragon Rouge ställer till sina medlemmars förfogande. Utgående från medlemstidskriften *Draksådd* och det material jag fann på Internet skrev jag mitt

slutarbete. När jag sedan efter avklarade grundstudier skulle forska vidare ville jag få en djupare och mera nyanserad bild av gruppen. Jag ville fortfarande skriva om Dragon Rouge och dyka djupare in i de teman jag hade behandlat tidigare. Jag hade inledningsvis ingen klar bild av hur jag skulle analysera mitt material. Jag ville helt enkelt veta mera om organisationen, och i och med att mönster började urskilja sig blev det också klart vilka teoretiska verktyg som var användbara.

Området, eller fältet som man också kunde kalla det, var valt. Jag skulle skriva om Dragon Rouge och Dragon Rouge i sig var mitt fält. Jag var intresserad av att forska i just Dragon Rouge och fältet kom att utgöras av de arenor som organisationen håller sig till. Främst har det varit moderorganisationens tempelutrymmen, men även arenor som Internet.

Den grupp informanter som skulle bli min primära forskningsgrupp blev den Stockholmsbaserade moderorganisationen. Dragon Rouge har större loger på andra orter i Sverige och Tyskland, samt mindre magigrupper på annat håll i världen. Huvudsätet för organisationen finns i Stockholm där Dragon Rouges grundare och mest långvariga medlemmar finns. Det tedde sig naturligt för mig att välja Stockholmsgruppen och man kan nästan säga att det var den som valde mig. Rent geografiskt var det denna grupp som befann sig närmast mig och eftersom detta var moderorganisationen var det också den första grupp som jag kom i kontakt med. Genomgången av litteraturen hade jag i stort sett gjort då jag skrev mitt slutarbete.

Agar skriver att man bör skapa kontakt med informanter/fältet innan man åker ut på sitt fältarbete (Agar 1980: 28-19). På detta sätt har man mycket enklare att gå in i fältet och informanterna kan ha större tillit till en då man inte är en total främling, åtminstone för alla informanter. Detta hänger ihop med att lokalisera nätverket/vägen in i fältet. För min del fungerade

min avhandling pro gradu som verktyg för att skapa kontakt innan fältarbetet och som nyckel in i fältet. Jag skickade min avhandling till moderorganisationen i Stockholm, tillsammans med ett följebrev där jag talade om att jag planerar att göra ett vidare arbete om organisationen och gärna skulle besöka dem under något möte. Efter en tids väntan fick jag svar. Medlemmarna i Dragon Rouge hade tyckt om min avhandling och var positiva till en vidare undersökning, och de välkomnade mig med på deras möten. Innan jag åkte till Stockholm för att delta i mitt första möte förde jag långa diskussioner via e-post med en del medlemmar. Man kan säga att jag hade god kontakt med mina huvudinformeranter innan jag åkte iväg.

I början av min fältforskning deltog jag så mycket som möjligt i verksamheten jag skulle studera. De rena observationerna kom in i ett senare skede. Jag ansåg att det var viktigt för mig att försöka uppnå erfarenheter som liknade mina informanternas. Ifall Dragon Rouge hade ett möte där man tränade astralprojektion satt jag med de andra mötesdeltagarna och försökte projicera min astralkropp. Samtidigt spelade jag in allt på en minidiscspelare så att jag skulle kunna ta fasta på det som jag möjligtvis missade i mitt relativt aktiva deltagande. Givetvis observerade jag de andra mötesdeltagarna samtidigt. En delorsak till den djupa nivå av deltagande som jag höll mig till i början av mitt fältarbete var att organisationens medlemmar på detta sätt snabbar kunde acceptera mig som "en av dem". Ifall jag skulle ha suttit i ett hörn, med ljudet av mitt skrivande i den annars tysta meditationen, skulle medlemmarna sannolikt ha haft svårare att relatera till mig, och till sin verksamhet i min närvaro. Man bör komma ihåg att fältforskarens närvaro alltid utgör ett moment som på något sätt påverkar det observerade.

I ett senare skede av forskningen gick jag över till att främst vara observatör. Nu satt jag i ett hörn och observerade de tysta

mediterande människorna noggrant. Nu hade mötesdeltagarna vant sig vid min närvaro, de kunde känna sig trygga med mig, jag hade fått tillräckligt mycket egna erfarenheter av det magiska att reflektera över och kunde nu utifrån observera det som jag tidigare upplevt inifrån.

Mina observationer skedde i Dragon Rouges tempellokal och detta utrymme berättade i många fall lika mycket för mig som själva mötena. Väggarna kantades av magiska tecken och olika sorters magiska föremål fanns överallt i lokalen. Det tog verkligen mycket tid att ens på en basnivå förstå allt man såg. Föremålen på altaret var av hög symbolisk vikt och färgerna på de stearinljus som användes var ofta viktiga. Olika sorter av rökelse användes vid olika tillfällen och musiken som användes vid meditationerna kunde likaså variera.

Som jag skrev ovan (i avsnittet Forskarens roller i fältet) kommer forskaren att ha ett flertal roller ute på fältet, både självvalda roller och roller givna av informanterna. Detta skedde givetvis även mig. Jag hade ett flertal olika roller, både sådana som tillskrevs mig och sådana som jag själv medvetet eller mindre medvetet arbetade med. Eftersom många av mina informanter åldersmässigt var mina likar, hade akademiska studier inom kulturvetenskaper bakom sig och hade fritidsintressen som i mångt och mycket liknade mina egna, skapades förstås vänskapsband. Detta är något som jag både varnats och kritiserats för. Frågan har varit hur jag ska kunna förbli objektiv och kritisk ifall jag kommer att stå mina informanter så pass nära. Jag själv ser inga större problem här. Forskaren väljer (så gott som och förhoppningsvis nästan) alltid sitt forskningsområde med utgångspunkt i vad som verkar intressant och attraktivt. En person som anser att forntida sägner är det tråkigaste som finns kommer sannolikt inte att bli doktorand med fokus på forntida sägner. Objektivitet är alltså mera eller mindre en illusion.

Däremot bör en strävan efter neutralitet, med stark själv-reflektion och medvetenhet om egna fördomar och förförståelser finnas hos varje forskare.

I min forskning fick jag större insyn än vad en vanlig ny medlem skulle ha fått. Förgrundsgestalterna investerade mera tid i mig, och även mera perifera medlemmar var intresserade av att besvara mina frågor. Då jag skrev min avhandling pro gradu hade jag blivit medlem i organisationen utan att direkt meddela att jag tänkte skriva om organisationen, men eftersom jag i det skedet enbart tog del av medlemsutskick och inte gick på möten var detta inte ett lika stort problem. När jag sedan ville göra vidare forskning i gruppen var jag noga med att be om lov att komma på möten, att skriva om organisationen och så vidare. Jag postade även ett meddelande på Dragon Rouges Internet-anslagstavla där jag presenterade mig, min forskning och mina intentioner. På mötena presenterade jag mig själv och min forskarroll då det fanns medlemmar som jag inte träffat tidigare och bad alltid om lov att spela in mötena på band. Jag förklarade också alltid vad som skulle göras med banden och försäkrade alla inblandade om att materialet var konfidentiellt, också då jag inte fick denna fråga. Efter denna introduktion hade ingen medlem något att invända mot min närvaro eller bandningen av mötena.

Som jag skrev ovan är intervjuer ofta en oundgänglig del av fältforskningen. Detta gäller även för mig. Jag har intervjuat både kursledare och kursdeltagare i Dragon Rouge för att få båda gruppernas syn på vad de gör och vad som är målet med det. Ifall man enbart gör observationer går man miste om en hel massa information, det är helt enkelt omöjligt att skapa sig en sund uppfattning av vad som försiggår i informanternas tankar utan att fråga dem. Ifall man inte gör observationer går man

miste om den rent materiella aspekten av det som diskuteras, något som åtminstone i mitt fall var mycket viktigt.

Avslutning

Deltagande observation är, som sades i inledningen av artikeln, enkelt att definiera. Som vi visat är metoden dock förknippad med en hel del metodologiska, byråkratiska och etiska problem, ofta mera än andra metoder. Metoden kan vara dyr och resurskrävande – du som tänker använda dig av metoden kan behöva material- och resestipendium för att över huvud taget kunna forska. Deltagande observation behöver dock inte kosta något över huvud taget. Du kan göra deltagande observation t.ex. under en normal tisdag i saluhallen, i närbutiken en fredag kväll då människor kommer från arbetet eller under en gudstjänst i din lokala kyrka.

Den etiska dimensionen är ständigt närvarande, men detta kan också ses som en positiv sak. All forskning ska vara forskningsetiskt korrekt och då du arbetar med en metod där denna dimension ständigt är på tapeten är det så mycket enklare att göra etiskt korrekt forskning.

Deltagande observation är en väldigt konkret metod och häri ligger också en av dess styrkor. Forskaren får uppleva sitt fält fysiskt, träffa sin informanter i levande livet och ta del av den verksamhet som är fokus för forskningen. Allt för ofta är den enda kontakten forskaren har med sina forskningssubjekt via opersonliga artefakter, som böcker, statistik och 1-X-2-svar på frågeformulär. Kulturvetaren som deltagande observatör får arbeta direkt med det som är området för hans eller hennes forskning – människan som kulturvarelse.

Litteratur om deltagande observation

- Agar, Michael A. (1980): *The Professional stranger. An informal introduction to ethnography*. New York.
- Antropologiska porträtt (1993). Red. Christer Lindberg. Lund.
- Antropologiska porträtt 2 (1997). Red. Christer Lindberg. Lund.
- Bernard, Russell H. (2002): *Research methods in anthropology. Qualitative and quantitative Methods*. Oxford.
- Bryman, Allan (2001): Introduction: A review of ethnography. *Ethnography*. Volume 1. Ed. Allan Bryman. London, ix-xxxix.
- Bryman, Allan (ed.) (2001): *Ethnography*. Volume 1. London.
- Burgess, Robert G. (1984): *In the field. An introduction to field research*. London. (Social Research Series 8.)
- Ethnographic research. A reader* (2002). Ed. Stephanie Taylor. London.
- Experiencing fieldwork. An inside view of qualitative research* (1991). Ed. William B. Shaffir & Robert A. Stebbins. London.
- Feminist dilemmas in fieldwork* (1996). Ed. Diane L. Wolf. Oxford.
- Fieldnotes. The makings of anthropology* (1990). Ed. Roger Sanjek. Ithaca and London.
- Fieldwork: The correspondence of Robert Redfield & Sol Tax* (1991). Ed. Robert A. Rubenstein. Boulder, Colo.
- Geertz, Clifford (1993): *Local knowledge. Further essays in interpretive anthropology*. London.
- Gold, Raymond L. (1958): Roles in sociological field observations. *Social Forces*. No. 3.
- Hastrup, Kirsten och Jan Ovesen (1982): *Främmande kulturer. Den moderna etnografins grunder*. Stockholm.
- Kaijser, Lars (1999): Fältarbete. *Etnologiskt fältarbete*. Red. Magnus Öhlander & Lars Kaijser. Lund, 24-40.
- Marcus, George E. (1998): *Ethnography through thick and thin*. Princeton.
- Pripp, Oscar (1999): Reflektion och etik. *Etnologiskt fältarbete*. Red. Magnus Öhlander & Lars Kaijser. Lund, 41-54.
- Silvén-Garnert, Eva (1999): Deltagande observation. *Etnologiskt fältarbete*. Red. Magnus Öhlander & Lars Kaijser. Lund, 89-108.
- Styles and positions. Ethnographic perspectives in comparative religion* (2002). Ed. Heikki Pesonen, Tuula Sakaranaho, Tom Sjöblom and Terhi Utriainen. Helsinki. (Comparative Religion 8.)

- Whyte, William F. (2001): On making the most of participant observation. *Ethnography. Volume 1*. Ed. Allan Bryman. London, 162-175.
- Öhlander, Magnus (1999): Deltagande observation. *Etnologiskt fältarbete*. Red. Magnus Öhlander & Lars Kaijser. Lund, 73-88.
- Öhlander, Magnus & Lars Kaijser (red.) (1999): *Etnologiskt fältarbete*. Lund.

Litteratur där deltagande observation används

- Gothóni, René (1993): *Paradise within reach. Monasticism and pilgrimages on Mt Athos*. Helsinki.
- Rautiainen, Pirjo (2003): *Antropologin kenttä ja työ. Nojatuolista norsunluutorniin? Kulttuuriantropologin työn pohdinta kahden kenttätökokemuksen perusteella*. Jyväskylä.

Övrig litteratur

- Eriksen, Thomas Hylland (2000): *Små platser – stora frågor: en introduktion till socialantropologi*. Nora.
- Granhölm, Kennet (2000): *Dragon Rouge: Religion, magi, nypaganism, satanism? Beskrivning och klassifikation av ett alternativandligt fenomen*. Åbo. Opublicerad avhandling pro gradu i religionsvetenskap, Åbo Akademi.
- Kommittén om forskningsetik (1998): *Att värna om vetenskapens integritet och en god forskningssed. Rapport om vetenskaplig oredlighet*. Stockholm.
- SOU (1999): *God sed i forskningen. Slutbetänkande av kommittén om forskningsetik*. Stockholm. (SOU 1999:4.)